

Сергій Вавженчук,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри трудового права та права
соціального забезпечення
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 349.2 (477)

Суб'єктивний охоронний обов'язок як елемент складу охоронного трудового правовідношення

Навряд чи у когось може викликати заперечення теза, що переорієнтація трудового права на загально визнанні у світі трудо-правові цінності має увінчатися новою кодифікацією трудового законодавства. Втім, потужні реформаційні процеси трудо-правового поля, крім іншого, залежать від глибокого розуміння трудо-правової матерії, яка пронизує охоронне трудове правовідношення. Проблеми розуміння охоронного трудового правовідношення у кришталево-ювелірному механізмі охорони трудових прав зумовлені складною правовою природою суб'єктивного охоронного обов'язку. У цьому сенсі доречно відмітити, що актуальність обраної теми значно підсилюється й тим, що суб'єктивному охоронному обов'язку не приділялося належної уваги у національній науці трудового права. Саме тому наведене зумовлює обраний вектор наукової розвідки.

Сутність обов'язку у правовідношенні досліджували такі правники як М. Г. Александров, С. С. Алексее-

ва, С. М. Братусь, Л. Д. Воеводін, М. В. Вітрук, Д. М. Генкін, Р. Є. Гукасян, С. Ф. Кечек'ян, М. І. Матузов, Б. С. Нікіфоров, І. Остін, Л. І. Петражицький, Ю. К. Толстой, Ю. Г. Ткаченко, Р. Й. Халфіна, Г. Ф. Шершеневич та ін.

Мета цієї роботи полягає у тому, щоб з огляду на доктринальні підходи з'ясувати сутність охоронного обов'язку як елемента складу охоронного трудового правовідношення, навести його ознаки та дефініцію.

В академічних колах панує точка зору про важливість регулятивного права, охоронного права по відношенню до відповідних обов'язків. Із аналізу юридичної літератури стає зрозумілим, що у першу чергу предметом дослідження виступають регулятивні трудові права (право на працю, право на відпочинок і т.п.), а також у меншій частині – охоронні трудові права (право на захист від незаконного звільнення, право на страйк і т.п.), а охоронні обов'язки залишаються у тіні дослідження згаданих трудових

прав. Підтвердженням цього є теза Ю. К. Толстого, який зазначив, що головні зусилля повинні бути направлені на осмислення суб'єктивного права, визначив яке ми без додаткових зусиль зможемо визначити й зміст його корелятора – суб'єктивного обов'язку [1, с. 90]. Таке бачення пов'язане у першу чергу із тим, що у радянський період вважалося, що лише право, а отже й охоронне право має складну структуру. Так, з цього приводу Л. Д. Воєводін зазначив, що характеристика юридичного обов'язку може бути вичерпана коротким визначенням його поняття, так як вона не має тієї складної внутрішньої структури, яка належить суб'єктивному праву [2, с. 26].

Існування суб'єктивного охоронного обов'язку обумовлене самостійністю охоронного трудового правовідношення змістом якого виступають суб'єктивне охоронне трудове право та відповідний охоронний обов'язок. Саме тому характеристика змісту охоронних трудових правовідносин була б не повною якщо не звернути увагу на суб'єктивний охоронний обов'язок. З цього приводу М. Г. Александров зауважив, що неможливо характеризувати будь-яке конкретне суб'єктивне право, не характеризуючи у той самий час відповідний обов'язок. Нерозривний зв'язок права та відповідного йому обов'язку обумовлений тим, що ці категорії виражають у різних аспектах одне й те саме суспільне відношення [3, с. 257].

Охоронний обов'язок встановлюється в інтересах управленої особи. Втім, не можна заперечити того, що трудове право окреслює не лише приватні але й публічні інтереси, тому наявність такого обов'язку входить в орбіту інтересів й держави, що виступає гарантом його здійснення.

Трудове законодавство не містить дефініцій «обов'язок», «охоронний обов'язок» або «суб'єктивний охоронний обов'язок». У доктрині права (дореволюційній, радянській, сучасній) відсутнє єдине бачення щодо розглядуваних категорій. За ради

справедливості відмітимо, що охоронному обов'язку, як елементу охоронного правовідношення в трудовому праві, не приділялася належна увага.

В юридичній літературі ряд авторів не надає визначення поняттю «обов'язок» зупиняючись лише на його структурі [4, с. 490-493]. Також не приділялася увага охоронному обов'язку, його структурі як у теорії права так і в трудовому праві [5; 3, с. 257-260; 6, с. 3-28; 7]. На думку С. С. Алексєєва під обов'язком слід розуміти припис зобов'язаній особі щодо міри необхідної поведінки, якій особа повинна слідувати у відповідності до вимог управленої особи з метою задоволення її інтересів [8, с. 125-126]. Р. Й. Халфіна притримувалася позиції, що на відміну від права як міри можливої поведінки, обов'язок представляє собою належну поведінку, яка перетворюється у дійсність в залежності від волі управленої особи здійснювати своє право [9, с. 242]. Тобто, С. С. Алексєєва та Р. Й. Халфіна звертали увагу не лише нормативний але й на психологічний, волевий аспект обов'язку. Натомість С. Ф. Кечек'ян притримувався точки зору за якою правовий обов'язок є обумовлена існуючою у нормах права вимогою та забезпечена державним примусом необхідність певної поведінки [5, с. 60]. У такий спосіб він вказував, що саме нормативний аспект є визначальним у характеристиці обов'язку. Б. С. Нікіфоров відстоює доволі своєрідне бачення обов'язку. Він прийшов до висновку, що його слід розуміти як правову неможливість поведінки, що виражається у перешкоджанні іншій особі в реалізації забезпеченої їй можливості або в незабезпеченні такої можливості [10, с. 62]. Вказаний підхід М. І. Матузовим був підданий критиці. Зокрема він вірно підкреслив, що сутність обов'язку його специфічна риса не у можливості (або неможливості), а у правовій необхідності [11, с. 162].

Розпорошеність у заданому правовому векторі спонукає навести ознаки суб'єктивного охоронного

обов'язку у трудовому праві: 1) наявність міри необхідної поведінки; 2) існує як складова охоронного трудового правовідношення; 3) окреслене можливістю правового примусу; 4) окреслене законом; 5) корелює суб'єктивному охоронному трудовому праву; 6) має на меті забезпечити превентивну охорону, захист трудових прав або реалізацію трудо-правової відповідальності; 7) може мати просту або складну (наявність власних складових у вигляді обов'язків) структуру.

Надані ознаки дають підстави для формулювання дефініції розглядуваного поняття. Так, суб'єктивний охоронний обов'язок – це міра необхідної поведінки правозобов'язаної особи, що полягає у здійсненні нею діянь (активних або пасивних) направлених на забезпечення інтересів управленої особи з метою превентивної охорони, захисту трудового права або реалізації трудо-правової відповідальності та окреслена можливістю правового примусу.

У цьому ключі заслуговує уваги недослідженість питання характеру зв'язку між охоронним правом та охоронним обов'язком у трудовому праві. В межах цього виникає питання можливості існування охоронних обов'язків яким не кореспондують (жорстко не корелюють) охоронні права через призму необхідності виділення абсолютних і відносних охоронних трудових правовідносин. Зокрема, І. Остін підтримав точку зору, за якою обов'язку може не кореспондувати відповідне право. Так І. Остін стверджував, що обов'язки, які не кореспондують правам слід визнати абсолютними [12, с. 100, 283].

Вказане питання піднімалося не лише іноземними науковцями. Так, ще в дореволюційний період Г. Ф. Шершеневич прийшов до висновку, що якщо будь-якому суб'єктивному праву кореспондує юридичний обов'язок, то це не означає, що всякому обов'язку обов'язково повинне відповідати чіє-небудь право. Як наслідок науковець підкреслює,

що правовий обов'язок може існувати без відповідного суб'єктивного права [13, с. 209]. В радянський період розвитку права, не підтримуючи загально визнану концепцію кореспондування права та обов'язку, М. В. Вітрук, Ю. Г. Ткаченко, С. Ф. Кечек'ян, Р. Є. Гукасян [5, с. 63-64; 14, с. 26-41; 15, с. 26-34; 16, с. 144] висловлювалися про можливість окремого існування суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, тобто без їх жорсткої кореляції. Їх Ю. Г. Ткаченко іменувала терміном «сепаратні» права та обов'язки [14, с. 30]. Вказане питання піднімається й сучасними дослідниками [17, с. 106]. На думку С. Ф. Кечек'яна існують правові обов'язки, що встановлюються заради правопорядку в цілому або заради забезпечення законних інтересів будь-якої групи суб'єктів права, конкретні права яких по відношенню до визначених осіб лише можуть виникнути або можуть і не виникнути у майбутньому [5, с. 64]. М. В. Вітрук настоював на тому, що існують загальні (універсальні) юридичні обов'язки, зміст яких не може бути прямо та безпосередньо виділено із суб'єктивних прав особи як їх кореляторів в правових зв'язках (відносинах) [16, с. 144]. Виходячи із такого підходу можливо говорити про виділення на ряду із відносними також абсолютних охоронних трудових правовідносин.

Розглядаючи охоронні обов'язки слід брати до уваги умовність поділу охоронних трудових правовідносин на абсолютні та відносні. Адже існують випадки коли суб'єктивне охоронне право, якому корелює обов'язок всіх і кожного не перешкоджати діям управленої особи може виникнути на підставі відносного трудового правовідношення (трудоного договору) та юридичного факту (наприклад, правопорушення, явної його загрози). Вказане стосується застосування мір оперативного впливу у трудовому праві. Якщо відштовхуватися від поділу охоронних трудових правовідносин на відносні та абсолютні, можна прийти до висновку, що вони

окреслюють як превентивно-охоронні обов'язки так і захисні. При цьому не можливо не помітити того, що питома вага превентивно-охоронних обов'язків виникає у межах абсолютних трудових правовідносин.

Здійснюючи аналіз суб'єктивних охоронних обов'язків логічно постає питання чи може суб'єктивне охоронне трудове право та відповідний охоронний обов'язок належати лише одній особі, тобто зливатися. Зокрема В. О. Бабаков категорично вважає, що деякі права виступають як обов'язки та навпаки [18, с. 7]. На думку Д. М. Генкіна співвідношення прав та обов'язків полягає у співпадінні права з обов'язком, коли здійснення особою належного їй права є виконанням покладеного на неї обов'язку [19, с. 28]. Виходячи із такого твердження суб'єктний склад охоронного трудового правовідношення налічує не дві або більше особи, а лише одну, що має, такий собі, охоронний «право-обов'язок». Тобто охоронне трудове правовідношення, а отже охоронне право та охоронний обов'язок виникають у працівника, що здійснює, прикладом, самозахист трудових прав. Одразу виникає питання: який охоронний обов'язок виникає у працівника? Зрозуміло, що за таких обставин працівник не може бути наділений відповідним охоронним обов'язком не здійснювати перепони для реалізації ним самозахисту трудових прав. Також вказане є неможливим з огляду на мету охоронного трудового правовідношення та на загально визнану доктрину трудових правовідносин, що глибоко висвітлювалася у трудо-правовій літературі.

Суб'єктивне охоронне право та охоронний обов'язок є парними біполярними правовими категоріями, що перебувають в органічному взаємозв'язку. Це означає, що вони не можуть знаходитися поза кореляцією один до одного. У цьому ключі варто звернути увагу на тезу С. С. Алексєєва, який зазначив, що органічний та нерозривний зв'язок між суб'єктивними правами та обов'язками –

одна із суттєвих об'єктивних закономірностей у сфері державно-правової дійсності, яскравий прояв діалектичного закону єдності протилежностей [8, с. 321].

Думається, що кореляція суб'єктивного охоронного права та охоронного обов'язку може бути як тверда так і гнучка, з огляду характер та різновиди низки охоронних трудових правовідносин (самозахист трудових прав тощо) та на те, що такі права та обов'язки можуть мати власну складну структуру. На їх протилежність вказує наступне. По-перше, охоронні права та обов'язки хоча і перебувають у зв'язку між собою, однак мають власну структуру. По-друге, вони наділені власними якісними властивостями. По-третє, вони мають власне функціональне призначення. Вид та ступінь кореляція охоронного обов'язку та права проявляється через характер охоронного трудового правовідношення. Вказане пов'язане із тим, що розглядувані права та обов'язки завжди окреслені охоронним трудовим правовідношенням.

Охоронний обов'язок належить до способів реалізації законних інтересів управленої особи та не містить будь-яке благо. Адже саме таким чином можливо вплинути на поведінку учасника охоронного трудового правовідношення. Вимога вчинення відповідної поведінки від правозобов'язаної особи вказує на ступінь її залежності від управленої особи в охоронному трудовому правовідношенні. Охоронні права працівників можуть бути повною мірою забезпечені лише якщо будуть дотримані відповідні охоронні обов'язки іншими суб'єктами охоронних трудових правовідносин.

Суб'єктивний охоронний обов'язок залежить від двох чинників. По-перше від охоронної трудо-правової норми. Як уже зазначалося С. Ф. Кечек'ян вважав нормативно-правовий чинник визначальним при характеристиці обов'язку. Адже на його думку пов'язаність осіб у питанні допустимості або недопустимості вчиняти ту

або іншу дію слід розуміти як таку, що створюється правопорядком, а необхідність диктується нормами права та всією системою права у суспільстві [5, с. 61]. С. М. Братусь теж схиляється до такої точки зору [20, с. 11]. По-друге, суб'єктивний охоронний обов'язок залежить від психічного ставлення правозобов'язаної особи, що має на меті виконати превентивний трудо-правовий обов'язок або обов'язок, що впливає із захисного трудового правовідношення. Вказаний чинник домінував у дореволюційній доктрині. Так, Л. І. Петражицький свого часу зазначив, що обов'язок переживається як своєрідна перепона для вільного вибору та слідування нашим схильностям, цілям [21, с. 31].

З огляду на наведене методологічно обґрунтованим є виділення форми реалізації суб'єктивного охоронного обов'язку в трудовому праві. По-перше, це дотримання охоронного обов'язку. Вказана форма передбачає: 1) виконання обов'язку, що фіксується у Конституції, законі, локальних нормативно-правових актах; 2) утримання від вчинення визначених діянь. Розглядувана форма характерна для пасивного типу охоронного обов'язку. Наприклад, невихід працівника на роботу у разі явної загрози його життя. По-друге, це виконання охоронного обов'язку. Вказана форма проявляється через вчинення активної поведінки зобов'язуючим суб'єктом, що направлена на відновлення трудового права, правового положення, усунення явної загрози порушення трудового права. Відповідні дії мають бути передбачені на рівні закону, локаль-

ного нормативно-правового акту, трудового договору.

Підсумовуючи констатуємо, що мета роботи досягнута, адже з огляду на доктринальні підходи окреслено сутність охоронного обов'язку як елемента складу охоронного трудового правовідношення, наведено його ознаки та дефініцію. Зокрема, автор прийшов до таких висновків. По-перше, ознаками суб'єктивного охоронного обов'язку у трудовому праві: 1) наявність міри необхідної поведінки; 2) існує як складова охоронного трудового правовідношення; 3) окреслене можливістю правового примусу; 4) окреслене законом; 5) корелює суб'єктивному охоронному трудовому праву; 6) має на меті забезпечити превентивну охорону, захист трудових прав або реалізацію трудової відповідальності; 7) може мати просту або складну (наявність власних складових у вигляді обов'язків) структуру. По-друге, суб'єктивний охоронний обов'язок – це міра необхідної поведінки правозобов'язаної особи, що полягає у здійсненні нею діянь (активних або пасивних) направлених на забезпечення інтересів управленої особи з метою превентивної охорони, захисту трудового права або реалізації трудо-правової відповідальності та окреслена можливістю правового примусу. По-третє, кореляція суб'єктивного охоронного права та охоронного обов'язку може бути як тверда так і гнучка, з огляду характер та різновиди низки охоронних трудових правовідносин та на те, що такі права та обов'язки можуть мати власну складну структуру.

Список використаних джерел

1. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л.: ЛГУ, 1959. – 88 с.
2. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан / Л. Д. Воеводин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 300 с.
3. Александров Н. Г. Трудовое правоотношение: моногр. / Н. Г. Александров. – М.: Юрид. изд-во Минюста СССР, 1948. – 337 с.

4. Матузов Н. И. Теория государства и права: Учебник. [4-е изд., испр. и доп.] / Н. И. Матузов, А. В. Малько – М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2011. – 528 с.
5. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. / С. Ф. Кечекьян – М.: Издательство АН СССР, 1958. – 185 с;
6. Чечет Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечет. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 71 с.
7. Мацюк А. Р. Трудовое правоотношение развитого социалистического общества. – К.: Наукова думка, 1984. – 280 с.
8. Алексеев С. С. Проблемы теории права: Основные вопросы общей теории социалистического права. Курс лекций [в 2-х т.] / С. С. Алексеев. – Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. – Т. 1. – 396 с.
9. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении: моногр. / Р. О. Халфина. – М.: Юрид. лит., 1974. – 352 с.
10. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. – М.: , 1960. – 232 с.
11. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 232 с.
12. Austin I. Lectures on Jurisprudence, 5th ed. London, 1911, v. I. / I. Austin – P. 100, 283.
13. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. в 2-х т. Т. 2. / Г. Ф. Шершеневич – М.: Юрид. колледж МГУ, 1995. – 363 с.
14. Ткаченко Ю. Г. Роль сепаратных прав и обязанностей в правовом статусе граждан / Ю. Г. Ткаченко // Проблемы правового статуса субъектов права: Межвузовский сборник. – Калининград, 1976. – С. 26 – 41;
15. Гукасян Р. Е. Концепция слияния прав и обязанностей и административно-командные методы управления / Р. Е. Гукасян // Советское государство и право. – 1989. – № 7. – С. 26 – 34;
16. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Отв. ред.: Патюлин В. А. – М.: Наука, 1979. – 229 с.
17. Хохлова Е. М. Субъективное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования: дис. канд. юрид. наук: спец 12.00.01 / Е. М. Хохлова. – Саратов, 2008. – 169 с.
18. Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность / В. А. Бабаков // Правоведение. – 1997. – № 3. – С. 115 – 122.
19. Генкин Д. М. Сочетание с обязанностями в советском праве / Д. М. Генкин // Советское государство и право. – 1964. – № 7. – С. 28 – 38.
20. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М.: Госюриздат, 1950. – 367 с.
21. Петражицкий Л. И. Теория права и государства / Л. И. Петражицкий. Т. 1. – СПб., 1907. – 308 с.

Вавженчук С. Я. Суб'єктивний охоронний обов'язок як елемент складу охоронного трудового правовідношення

Дана стаття присвячена аналізу суб'єктивного охоронного обов'язку як елемента охоронного трудового правовідношення. Окрема увага приділяється сутності суб'єктивного охоронного обов'язку.

Ключові слова: охоронний трудовий обов'язок, трудовий обов'язок, охоронні трудові правовідносини, трудові правовідносини, склад трудових правовідносин.

Вавженчук С. Я. Субъективная охранительная обязанность как элемент состава охранительного трудового правоотношения

Эта статья посвящена анализу субъективной охранительной обязанности как элемента охранительного трудового правоотношения. Отдельное внимание уделено сущности субъективной охранной обязанности.

Ключевые слова: охранительная трудовая обязанность, трудовая обязанность, охранительные трудовые правоотношения, трудовые правоотношения, состав трудовых правоотношений.

Vavzhenchuk S. The subjective protective duty as element of legal structure of employment relationship

This article deals with analysis of the subjective protective duty as element of legal structure of employment relationship. Author focus on the essence of subjective protective duty.

Key words: subjective protective duty, employment duty, protective employment relationship, legal structure of employment relationship.